

Radosław Gross

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4190-5415>

Wpływ Października 1956 roku na zmiany w polityce rolnej na Warmii i Mazurach

Streszczenie: Przemiany zapoczątkowane październikowym Plenum KC PZPR w 1956 r. doprowadziły do gruntownych zmian w polityce rolnej państwa. Zmiany te objęły trzy sektory rolnictwa: prywatny, spółdzielczy i państwowy. W przypadku rolników indywidualnych ograniczono wymiar nakładanych na nich świadczeń i stworzono im bardziej sprzyjające warunki do rozwoju produkcji. Władze odeszły w procesie kolektywizacji od stosowania środków administracyjnych i zarzucono siłowe metody tworzenia spółdzielni produkcyjnych. Działania te doprowadziły do przerwania procesu kolektywizacji wsi i lawinowego rozwiązywania istniejących kolektywów. Reformy wprowadzane w państwowym sektorze rolnictwa prowadziły do decentralizacji zarządzania i zwiększenia samodzielności jednostek gospodarczych znajdujących się na najniższym szczeblu w strukturze PGR. Z czasem jednak przystąpiono do łączenia drobnych przedsiębiorstw państwowych w mniej efektywne gospodarstwa wielozakładowe.

Słowa kluczowe: kolektywizacja, dekoloktywizacja, Warmia i Mazury, rolnictwo, chłopci

Zapoczątkowana w Polsce w 1948 r. stalinowska polityka rolna, opierająca się głównie na tzw. uspołecznianiu rolnictwa, a także wprowadzeniu silnego mechanizmu świadczeń rzeczowych i finansowych nałożonych na rolników indywidualnych, przyniosła fatalne skutki gospodarcze. Poza pauperyzacją chłopów, upadkiem wielu gospodarstw indywidualnych o średnich i większych powierzchniach, wprowadzeniem nieefektywnych metod zarządzania w gospodarstwach państwowych, nieekonomicznych zasad funkcjonowania spółdzielni produkcyjnych, do których wstępowania zmuszano chłopów, stosując środki administracyjne, polityka rolna tego okresu doprowadziła do ekstensywnego rozwoju polskiego rolnictwa, a w niektórych aspektach jego funkcjonowania do ograniczenia produkcji rolnej. Pierwsze symptomy zmian w polityce rolnej dostrzec można już kilka miesięcy po śmierci Stalina, podczas IX Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR) w dniach 29–30 X 1953 r.,

gdy dotychczasową strategię gospodarczą poddano analizie. Zdecydowano wówczas zwiększyć środki finansowe na rozwój rolnictwa i wzrost produkcji artykułów powszechnego użytku. Cele te zostały dokładniej sprecyzowane podczas II Zjazdu PZPR w dniach 10–17 III 1954 r. Podjęto wówczas decyzję o zwiększeniu produkcji przemysłowej nastawionej na techniczny rozwój rolnictwa, zwiększeniu ilości i podniesieniu jakości produkowanych dóbr konsumpcyjnych. Złagodzeniu ulec miała również polityka fiskalna wobec gospodarstw indywidualnych przy jednoczesnym dalszym rozwoju spółdzielczości produkcyjnej¹.

Wprowadzenie nieco łagodniejszej polityki wobec rolnictwa indywidualnego nie oznaczało więc rezygnacji z kolektywizacji wsi. Przyjęta nowa strategia zakładała równoczesny rozwój spółdzielni produkcyjnych i indywidualnych gospodarstw rolnych. Zmiany te doprowadziły w efekcie do zmniejszenia presji administracyjnej i ekonomicznej wobec gospodarstw chłopskich, a w dalszej kolejności – do spadku tempa kolektywizacji. Przypomnijmy, że w 1953 r. liczba spółdzielni w województwie olsztyńskim wzrosła o 197 kolektywów. Jednak niemal wszystkie zorganizowano przed IX Plenum KC PZPR. Z kolei w 1954 r. liczba spółdzielni wzrosła zaledwie o 65 obiektów (utworzono 83 spółdzielnie, w tym samym czasie rozwiązano jednak 18 kolektywów). Stąd akcja popularyzacji spółdzielczości produkcyjnej, zdaniem centrali partyjnej, miała być prowadzona także po IX Plenum KC i II Zjeździe PZPR. Wówczas lokalni działacze partyjni zostali zobowiązani nie tylko do propagowania spółdzielczości produkcyjnej wśród chłopów niezrzeszonych, lecz także wśród spółdzielców, co było próbą powstrzymania narastającego zjawiska porzucania kolektywów przez dotychczasowych ich członków². Warto przypomnieć, że w 1954 r. na Warmii i Mazurach liczba gospodarstw, które wstąpiły do spółdzielni produkcyjnych, wyniosła 304, jednocześnie w tym samym czasie wystąpiło z kolektywów 908 gospodarstw. Zmniejszył się także odsetek gospodarstw w spółdzielniach produkcyjnych w stosunku do ogółu gospodarstw we wsiach, w których spółdzielnie te istniały. W 1952 r. wskaźnik ten w województwie olsztyńskim wynosił 49,6%, w 1953 r. wzrósł do 60,9%, a w 1954 r. spadł do 54,4%³.

¹ Szerzej zob. M. Jastrząb, *Manewr gospodarczy? Korekta polityki ekonomicznej na IX Plenum Komitetu Centralnego PZPR w 1953 r.*, „Przegląd Historyczny” 2003, nr 94/1, s. 43–58; *IX Plenum Komitetu Centralnego PZPR*, Warszawa 1953, s. 71–95; *II Zjazd PZPR. Sprawozdanie Komitetu Centralnego PZPR*, Warszawa 1954, s. 49–61; J. Kaliński, *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*, Warszawa 1987, s. 89; H. Słabek, *O społecznej historii Polski 1945–1989*, Warszawa 2015, s. 347; A. Woś, *Rolnictwo polskie 1945–2000. Porównawcza analiza systemowa*, Warszawa 2000, s. 68–69; A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002, s. 328. Na temat złagodzenia polityki fiskalnej zob. m.in. R. Gross, *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI, s. 200–201.

² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, 237/XII-5, Instrukcja KC PZPR w sprawie dorocznych zebrań sprawozdawczych w spółdzielniach produkcyjnych za rok 1953, k. 84g–84h.

³ AAN, Urząd Rady Ministrów, Kancelaria Tajna, 290/3/70, Ruch członków spółdzielni, gospodarstw i ziemi w 1954 r., k. 149–151.

Mimo odgórnych nacisków na podjęcie bardziej wydajnej akcji popularyzacji kolektywizacji wsi, lokalni działacze partyjni i agitatorzy napotykali na rosnący opór chłopów, którego nie udało się przełamać do 1956 r., gdy nastąpił rzeczywisty przełom w polityce rolnej⁴. Wobec wydarzeń międzynarodowych i krajowych, takich jak: XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (dalej: KPZR), kolejne plena KC PZPR, Poznański Czerwiec 1956, kryzys wewnętrzny w PZPR i przywrócenie Władysławowi Gomułce członkostwa w PZPR, powstanie węgierskie czy kryzys sueski, rosły na wsi nadzieje na odejście władz od kolektywizacji⁵. Po XX Zjeździe KPZR lokalni działacze partyjni w województwie olsztyńskim zauważyli, że chłopcy zaczęli odważniej prezentować własne poglądy na temat spółdzielczości produkcyjnej. Funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: UB) zanotowali natomiast, że po śmierci Bolesława Bieruta, który był gościem XX Zjazdu KPZR, „propaganda antyspółdzielcza przybrała szerszy rozmach”⁶. Z wielu relacji pierwszych sekretarzy komitetów powiatowych PZPR z terenu województwa olsztyńskiego wynikało także, że coraz częściej zwątpienie pojawiało się wśród agitatorów. Jeden z członków Komitetu Wojewódzkiego (dalej: KW) PZPR stwierdził: „Teraz wszyscy mówią, że jest źle, że spółdzielni nie będziemy budować itp. Jak tylko aktywista coś powie, to zwraca mu się uwagę – uważaj, bo kult jednostki”⁷.

Pierwsze poważniejsze reakcje chłopów na dokonujące się zmiany w życiu społeczno-politycznym wystąpiły latem 1956 r., kiedy nasiliło się zjawisko indywidualnych zbiorów na spółdzielczych polach, co *de facto* oznaczało początek oddolnej dekollektywizacji⁸. Obserwacje te potwierdzają relacje funkcjonariuszy UB. W sprawozdaniu za trzeci kwartał 1956 r. szef Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie ppłk. Kuźma Romaniuk informował o rozszerzających się wśród chłopów opiniach na temat nieopłacalności egzystowania w spółdzielniach produkcyjnych w związku ze zliberalizowaniem polityki władz wobec gospodarstw indywidualnych. Duża część członków spółdzielni porzucała też wspólną uprawę ziemi, wyłączając na własną rękę z masywów spółdzielczych wniesione działki⁹.

⁴ R. Gross, *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2019, s. 278–279.

⁵ AAN, Krajowa Rada Spółdzielczości Produkcyjnej (dalej: KRSP), 1622/2/127, Sprawozdanie za sierpień 1956 r. ze spółdzielni produkcyjnych województwa olsztyńskiego, k. 44–45; G. Miernik, *Dekolektywizacja wsi w Polsce w latach 1956–1957*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1956–1989). Materiały z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w latach 1956–1989”*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004, s. 17–22.

⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (dalej: AIPN Bi), 084/12, Sprawozdanie kwartalne Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie za okres 1 stycznia do 31 marca 1956 r., 9 IV 1956 r., k. 8.

⁷ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), KW PZPR, 1141/93, Protokół plenum KW PZPR w Olsztynie odbytego 18 V 1956 r., k. 8.

⁸ G. Miernik, op. cit., s. 17–22.

⁹ AIPN Bi, 084/12, Sprawozdanie kwartalne Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie za okres 1 lipca do 30 września 1956 r., 10 X 1956 r., k. 68–69.

Jednak decydujący wpływ na zmiany w polityce wobec wsi wywarło VIII Plenum KC PZPR (19–21 października 1956 r.), podczas którego Gomułka ponownie został I sekretarzem KC PZPR. Wobec załamania produkcji rolnej w okresie planu sześcioletniego poddał on wówczas ostrej krytyce dotychczasową politykę rolną¹⁰. Wytknął kierownikowi partii błędy, m.in. takie jak przymusowa kolektywizacja, a także nadmierne obciążenia nałożone na chłopów. Postulował zniesienie różnych form dotacji dla spółdzielni produkcyjnych, nawet kosztem spowolnienia ich rozwoju. Był też zwolennikiem rozwiązania kolektywów najslabszych ekonomicznie. Twierdził ponadto, że profil działalności Państwowych Ośrodków Maszynowych (dalej: POM) powinien zmienić się na naprawczo-remontowy. Dość mgliście zapowiedział nawet odstąpienie w przyszłości od obowiązkowych dostaw: „W perspektywie widzieć należy dalszą, bardziej istotną zmianę polityki rolnej. Termin tej zmiany zależeć będzie od sytuacji gospodarczej. Mam na myśli zniesienie obowiązkowych dostaw, które nie mogą być systemem i właściwością gospodarczą naszego ustroju. Dostawy obowiązkowe – to raczej zjawisko właściwe tylko okresowi wojny. Nie należy uważać, że ta forma świadczenia wsi na rzecz państwa jest jakąś niezmienną cechą budownictwa socjalizmu”¹¹. Dodajmy, że odpowiednie regulacje znoszące obowiązkowe dostawy mleka z dniem 1 stycznia 1957 r. przyjęto jeszcze przed VIII Plenum KC¹². Dotychczasową politykę rolną krytycznie oceniono też w uchwale przyjętej na zakończenie obrad VIII Plenum, w której zawarto postulaty zmian zgłoszone przez Gomułkę¹³.

Zmiany w polityce rolnej zapowiedziane podczas VIII Plenum sformułowano w programie przyjętym przez KC PZPR i Naczelny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w grudniu 1956 r., który do publicznej wiadomości został podany na początku stycznia 1957 r. Zapowiedziano w nim m.in. stopniowe ograniczanie obowiązkowych dostaw, zmniejszenie progresji norm, podniesienie cen skupu płodów rolnych objętych dostawami, poprawę zaopatrzenia wsi w środki produkcji rolnej i materiały budowlane, wsparcie chłopów w tworzeniu kółek rolniczych. W przypadku Państwowych Gospodarstw Rolnych (dalej: PGR) zapowiedziano przejście poszczególnych gospodarstw na własny rozrachunek gospodarczy, ustalenie wyższych cen na produkty zakupywane od PGR przez państwo, kierowanie części zysków do funduszu zakładowego, udział załogi

¹⁰ Zgodnie z założeniami planu sześcioletniego w 1955 r. nastąpić miał wzrost produkcji rolnej w stosunku do 1949 r. o 150%, osiągnięto zaś 113%. Oznaczało to, że wskaźnik wykonania planu w zakresie wzrostu produkcji rolnej wyniósł -37%. Pozostałe wskaźniki wykonania planu: dochód narodowy: -38,8%, płaca realna -42%, produkcja przemysłowa +13,4%. Zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999, tabl. 11.8, s. 485.

¹¹ „Trybuna Ludu” 1956, nr 293 z 21 X.

¹² Dekret z 4 VIII 1956 r. o zniesieniu obowiązkowych dostaw mleka, „Dziennik Ustaw” (dalej: Dz.U.) 1956, nr 35, poz. 159. Zob. także: *Obowiązkowe dostawy mleka zniesione od 1 stycznia 1957 roku*, „Głos Olsztyński” 1956, nr 186, s. 3.

¹³ *Uchwały Komitetu Centralnego PZPR od II do III Zjazdu*, Warszawa 1959, s. 221–222.

w zyskach, a także uwzględnianie kwalifikacji przy obsadzaniu stanowisk kierowniczych w PGR¹⁴.

Październikowe plenum siłą rzeczy musiało wpłynąć na dość szybką zmianę stanowiska lokalnego aparatu władzy w sprawie dotychczasowej polityki rolnej. Olsztyńscy komuniści, ośmieleni decyzjami zapadłymi w KC, zaczęli krytycznie odnosić się do przemian, jakie zaszły na wsi do 1956 r. W materiałach przygotowanych w grudniu 1956 r. przez Wydział Rolny KW PZPR pisano o „niesłusznej polityce partii i rządu na wsi w minionym okresie” oraz o tym, że wywarła ona „ujemny wpływ na stabilizację rolnictwa i wzrost produkcji rolnej”. W dokumencie tym zawarto w zasadzie wszystkie największe błędy popełnione przez władze wobec indywidualnego rolnictwa po 1948 r., a więc krzywdzącą chłopów społeczną klasyfikację gruntów, organizowanie spółdzielni produkcyjnych „drogą nacisku moralnego i administracyjnego wbrew woli i przekonaniu mas chłopskich”, nadmierną progresję w obciążeniach fiskalnych i rzeczowych, zahamowanie uwłaszczenia gospodarstw, niedostateczne zaopatrzenie chłopów w środki produkcji rolnej i materiały budowlane, czego efektem było porzucanie i opuszczanie przez chłopów gospodarstw¹⁵.

Chłopi na zapowiedź zmian w polityce rolnej zareagowali dość szybko. Najbardziej zauważalnym efektem VIII Plenum KC na olsztyńskiej wsi była „lawina” wystąpień członków i upadków spółdzielni produkcyjnych. Proces ich rozwiązywania przebiegał żywiołowo. Członkowie kolektywów, nie czekając na formalny podział mienia spółdzielczego, dokonywali go sami. Sekretarz propagandy KW PZPR Michał Frank, chyba jeszcze nie do końca świadomy zachodzących zmian, w informacji do KC donosił w tonie alarmującym: „W istniejącej obecnie atmosferze żywiołowości dochodzi w wielu spółdzielniach do samowolnego rozkradania mienia spółdzielczego, sprzedawania inwentarza, a nawet pozostawiania go bez żadnej opieki itp.”¹⁶. Pośpiech chłopów w porzucaniu spółdzielni wynikał z obawy, że zmiana polityki rolnej władz wywołana decyzjami VIII Plenum mogła być tymczasowa. Korzystając więc z okazji, szybko występowali z kolektywów. Dodajmy, że rozpadowi ulegały także niezadłużone spółdzielnie produkcyjne, które nie przynosiły strat. Spośród 539 spółdzielni istniejących na koniec 1955 r. (w tym 535 zarejestrowanych), do końca 1956 r. przetrwało zaledwie 41 kolektywów¹⁷.

¹⁴ Wytyczne KC PZPR i NK ZSL w sprawie polityki rolnej, „Gazeta Białostocka” 1957, nr 7 z 9 I; zob. także: J. Gajewski, *Polityka rolna w okresie gospodarki nakazowo-rozdziałowej*, [w:] *Polska polityka rolna 1944–1994. Wybrane zagadnienia*, red. B. Kożuch, Białystok 1994, s. 34–35.

¹⁵ *Wojewódzkie władze partyjne o polityce rolnej na Warmii i Mazurach do 1956 r.*, [w:] *Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł*, zebrał i opracował R. Gross, Olsztyn 2017, dok. nr 83, s. 298–301.

¹⁶ *Informacja Michała Franka dla Sektora Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KC PZPR „o sytuacji w spółdzielniach produkcyjnych”*, [w:] *Rok 1956 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł*, wydał B. Łukaszewicz, Olsztyn 1998, dok. 67, s. 151–152.

¹⁷ R. Gross, *Przemiany gospodarcze...*, s. 281; S. Jarecka-Kimłowska, *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynki do genezy polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa 1978, s. 94;

Zmiana polityki rolnej po VIII Plenum KC PZPR nie dotyczyła wyłącznie kwestii kolektywizacji wsi. Sprowadzała się także do rewizji stosunku władz do chłopów gospodarujących indywidualnie, a szczególnie dotyczyła chłopów średniorolnych i tych, którzy byli właścicielami gospodarstw o większych powierzchniach. Złagodzenie i z czasem zarzucenie tzw. walki klasowej na wsi najszybciej zaowocowało falą powrotu rolników na gospodarstwa wcześniej porzucone¹⁸. Warto przypomnieć, że łącznie w latach 1950–1956 opuszczono i porzucono na Warmii i Mazurach aż 6491 gospodarstw, co stanowiło około 10,1% ogółu gospodarstw osadniczych¹⁹.

Od jesieni 1956 r. obserwowano ponowny napływ chłopów z centralnej Polski, chcących po raz kolejny przejąć gospodarstwa na Warmii i Mazurach. Do końca lutego 1957 r. w całym województwie wpłynęło 2 tys. podań o przydział gospodarstw²⁰. Wśród tych, którzy wytrwali w swoich gospodarstwach, zaobserwowano zaś, że ich dotychczasowa obojętność, brak zainteresowania w podnoszeniu produkcji i dochodu ustąpiły swoistemu ożywieniu, chęci rozwijania własnej produkcji. Już na początku 1957 r. donoszono, że na wsi „po VIII Plenum nastąpiło znaczne ożywienie w zainteresowaniu produkcyjnym”. Chłopi zwracali się do lokalnej administracji rolnej z wnioskami o powiększenie gospodarstw, a także zaobserwowano „większe przywiązanie do ziemi” i coraz częściej okazywaną niechęć do pozbywania się jej. Do lutego 1957 r. 15 tys. rolników skierowało do rad narodowych w województwie olsztyńskim wnioski o przydział dodatkowych gruntów. Tylko w powiecie braniewskim rolnicy złożyli wnioski o przydział ziemi o łącznym areale 4,5 tys. ha, która miała być przeznaczona na powiększenie ich gospodarstw²¹. Nasiliło się również zainteresowanie chłopów remontami i wznoszeniem zabudowań gospodarczych oraz zakupem maszyn i narzędzi rolniczych²². Według wstępnych wyliczeń KW PZPR chłopci na terenie województwa olsztyńskiego, dzięki zniesieniu obowiązkowych dostaw mleka, zmniejszeniu wymiaru dostaw zbóż i podwyżkom cen na artykuły odstawiane w ramach obowiązkowych dostaw, uzyskali w trzech kwartałach 1957 r. dodatkowo 148,4 mln zł. Jednocześnie wzrost cen na maszyny rolnicze i części do maszyn,

D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998, s. 152; J. Kaliński, op. cit., s. 146; S. Pacewicz, *Spoleczno-polityczne aspekty rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych na przykładzie Polski północno-wschodniej*, Warszawa 1978, s. 28.

¹⁸ *Wojewódzkie władze...*, s. 300; APO, KW PZPR, 1141/3008, Realizacja programu rolnego KC ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju samorządów chłopskich, luty 1957 r., k. 33.

¹⁹ Szerzej na temat opuszczania i porzucania gospodarstw w latach 1948–1956 zob. R. Gross, *Opuszczanie i porzucanie gospodarstw rolnych na Warmii i Mazurach w okresie kolektywizacji wsi (1948–1956)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2018, nr 3, s. 509–523.

²⁰ APO, KW PZPR, 1141/3008, Wnioski KW PZPR w sprawie rozwoju samorządu chłopskiego, luty 1957 r., k. 45.

²¹ APO, KW PZPR, 1141/3008, Realizacja programu rolnego KC ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju samorządów chłopskich, luty 1957 r., k. 33.

²² APO, KW PZPR, 1141/3008, Wnioski KW PZPR w sprawie rozwoju samorządu chłopskiego, 1957 r., k. 45.

nawozy sztuczne i materiały budowlane pozbawił ich, jak obliczano, 66,9 mln zł. Realny wzrost dochodów olsztyńskiej wsi indywidualnej miał wynieść więc w tym okresie 88,5 mln zł²³.

Zmiany w polityce rolnej objęły również kwestie związane z koniecznością dokonania właściwej klasyfikacji gruntów, zgodnej z rzeczywistością ich jakością. Warto przypomnieć, że nieuczciwa tzw. społeczna klasyfikacja gruntów z 1949 r., zgodnie z intencją władz centralnych, zawyżyła klasy gruntów rolnych w województwie olsztyńskim, podnosząc tym samym świadczenia chłopów²⁴. Konieczność rewizji klasyfikacji gruntów na terenie całego województwa wynikała również z potrzeby uregulowania kwestii własnościowych na wsi. Do końca 1956 r. sprawa uwłaszczenia rolnego świadomie była opóźniana przez władze. Do tego czasu procedurę nadawania własności ukończono wpisem hipotecznym wobec zaledwie 13,4% gospodarstw na Warmii i Mazurach²⁵. Rzetelna klasyfikacja gruntów podyktowana była w tym czasie również chęcią powiększania przez wielu chłopów arealów gruntów w ich gospodarstwach. W związku z brakiem odpowiedniej liczby mierniczych skierowanych do parcelacji likwidowanych spółdzielni produkcyjnych klasyfikację rozłożono w czasie. W 1957 r. rozpoczęto ją w kilku powiatach: działdowskim, morąskim, braniewskim, reszelskim, nidzickim, szczycieńskim. W kolejnych latach pracami gleboznawczymi objęto kolejne powiaty²⁶.

Od początku 1957 r. w wyniku nowej popaździernikowej polityki rolnej poważnie wzrosło zainteresowanie olsztyńskich chłopów inwestowaniem w środki produkcji, w tym w maszyny rolnicze. Należy dodać, że lansowana do 1956 r. przez władze stalinowskie polityka umaszynowania rolnictwa poniosła porażkę. Podporządkowanie mechanizacji celom ideologicznym musiało przynieść negatywne skutki. Już w początkowym etapie sterowanego odgórnie procesu umaszynowania wsi, gdy oparto się o Spółdzielcze Ośrodki Maszynowe (dalej: SOM), nie dbano o rachunek ekonomiczny, nie liczone się z rzeczywistymi potrzebami wsi, związanymi z unowocześnieniem procesu produkcji rolnej, nie pozwolono na oddolne inicjatywy chłopów zmierzające m.in. do tworzenia spółek maszynowych. Traktowanie ośrodków maszynowych jako jeszcze jednego narzędzia „walki klasowej” na wsi, a także odbieranie rolnikom maszyn w ramach akcji „M” dość szybko zraziło chłopów do SOM. Po rozpoczęciu kolektywizacji i utworzeniu POM, mechanizacja stała się nieodłącznym elementem „uspółdzielczania”

²³ Ibidem, k. 256–257.

²⁴ Szerzej na temat społecznej klasyfikacji gruntów na Warmii i Mazurach zob. R. Gross, *Spoleczna klasyfikacja gruntów na Warmii i Mazurach w 1949 roku i jej skutki*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2015, nr 1, s. 91–110.

²⁵ Idem, *Problem uwłaszczenia gospodarstw osadniczych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, [w:] *Wieś na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?*, red. J. Kluba, A. Paprot-Wielopolska, M. Szajda, P. Zubowski, Wrocław 2020, s. 104.

²⁶ Idem, *Spoleczna klasyfikacja...*, s. 103–104.

wsi. Sukcesy w mechanizacji kolektywów rolnych przekładać się miały na sukcesy w kolektywizowaniu wsi. Jednak silny opór chłopów przed spółdzielczością produkcyjną, niechęć członków spółdzielni do korzystania z usług POM, a także usterkowość, niesolidność, kiepska jakość usług i niskie kwalifikacje kadry POM, zdecydowały, że władza w obu tych procesach poniosła fiasko. Po VIII Plenum KC PZPR miejscowi działacze partyjni mieli świadomość błędów popełnionych do 1956 r. w procesie mechanizacji wsi. Charakteryzując politykę miejscowych struktur PZPR wobec mechanizacji realizowaną w latach 1949–1956, zapisano, że nastąpiło wówczas „przecenianie i lakierowanie stanu mechanizacji w rolnictwie naszego województwa, co w konsekwencji prowadziło do osłabienia aktywności produkcyjnej chłopów i gospodarstw PGR oraz podrywanie autorytetu partii”²⁷. Realizowany i upowszechniany przez władze model mechanizacji nie sprawdził się. Wśród chłopów, na fali zmian, pojawiły się więc na przełomie 1956 i 1957 r. oddolne inicjatywy zmierzające do mechanizacji ich gospodarstw. Tylko z likwidujących się Gminnych Ośrodków Maszynowych (dalej: GOM) rolnicy indywidualni do końca stycznia 1957 r. zakupili ponad 60% maszyn i narzędzi na sumę 5,7 mln zł. Duża część sprzętu GOM została sprzedana także spółkom maszynowym zakładanym przez chłopów, których w całym województwie zorganizowano ok. 360. Poza tym chłopci masowo zaczęli składać „indywidualne zamówienia do GS-ów i PZGS-ów” na maszyny²⁸.

Warto dodać, że ożywienie gospodarcze chłopów, poza dążeniem do powiększania gruntów i rozwojem własnego parku maszynowego, przejawiało się również zwiększonym popytem na inwentarz żywy i elektryfikację zagród. Odnotowywano coraz większą dbałość o obejścia, częstsze remonty zabudowań mieszkalnych i gospodarczych. W związku z tymi potrzebami wzrosło również zapotrzebowanie chłopów na kredyty rolne i pomoc finansową państwa, czego świadomością mieli rządzący²⁹. Łączna kwota kredytów długoterminowych przeznaczonych na cele gospodarcze w rolnictwie w województwie olsztyńskim wzrosła z 42,1 mln zł w 1956 r. do 53 mln w 1957 r. W przypadku kredytów krótkoterminowych kwota łączna wzrosła z 20,3 mln zł do 55 mln zł³⁰. Pomoc finansowa kierowana w 1957 r. na olsztyńską wieś objęła również podniesienie środków na dotacje bezpośrednie oraz nakłady inwestycyjne. W ramach dotacji zwiększono środki dla ludności autochtonicznej i ukraińskiej przesiedlonej w ramach akcji „Wisła”, przeznaczone na budownictwo i remonty oraz zakup inwentarza żywego i martwego. W 1956 r. łączna ich suma wyniosła 8 mln zł, a w 1957 r. już 12 mln zł. Podniesiono

²⁷ APO, KW PZPR, 1141/932, Tezy do referatu I sekretarza KW PZPR na Wojewódzką Konferencję Sprawozdawczo-Wyborczą PZPR w Olsztynie, 17 XI 1956 r., k. 239.

²⁸ APO, KW PZPR, 1141/3008, Realizacja programu KC ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju samorządów chłopskich, Wydział Rolny KW PZPR, luty 1957 r., k. 34.

²⁹ APO, KW PZPR, 1141/2972, Wstępna ocena przebiegu organizacji kółek rolniczych na terenie wojew. olsztyńskiego, b.d., k. 56–57.

³⁰ APO, KW PZPR, 1141/3079, Pomoc finansowa państwa dla wsi woj. olsztyńskiego w roku 1956/57, k. 140.

również środki kierowane na wieś w formie nakładów inwestycyjnych – bezpośrednich dotacji państwowych na inwestycje użyteczności publicznej i cele społeczne, m.in. na meliorację z 29,6 mln zł w 1956 r. do 38,4 mln zł w 1957 r., na elektryfikację z 26,7 mln zł do 33 mln zł, na akcję osiedleńczą z 6,2 mln zł do 20,8 mln zł (co było także skutkiem osadnictwa przesiedleńców z Kresów Wschodnich w ramach tzw. drugiej repatriacji). Z puli tych środków poczyniono także nakłady na opiekę weterynaryjną i rozwój hodowli w wysokości 5,3 mln zł, a także na inne drobniejsze cele w kwocie 6,2 mln zł. Poza tym z budżetu terenowego rad narodowych wzrosły kwoty dotacji państwowych przeznaczone na popieranie produkcji rolnej z 27 mln zł w 1956 r. do 47 mln zł w 1957 r. Łącznie pomoc finansowa dla olsztyńskiej wsi kierowana w ramach nakładów inwestycyjnych, dotacji państwowych i kredytów bankowych wzrosła ze 172,3 mln zł w 1956 r. do 271 mln zł, w 1957 r., a więc o 57,3%³¹.

Wraz ze zmianami w polityce rolnej wywołanymi VIII Plenum KC chłopci przejawiali także większą skłonność do samoorganizowania się, choć władze nie chciały nad tymi zjawiskami tracić kontroli i dążyły do ujęcia ich w organizacyjne formy. Do 1 października 1957 r. powstało 468 kółek rolniczych, do których wstąpiło 11 785 rolników. Organizacyjnie jednostki te podporządkowano Powiatowym Związkom Kółek i Organizacji Rolniczych. Inicjatywa chłopów zrzeszonych w kółkach rolniczych służyć miała zwiększeniu ich potencjału produkcyjnego i przejawiała się w tym czasie m.in. w organizowaniu stacji kopulacyjnych, wspólnym zakupie zwierząt hodowlanych, zaopatrywaniu się w odpowiedni materiał siewny, przeprowadzaniu melioracji i wspólnej uprawie łąk i pastwisk, zakupie drzew owocowych i zakładaniu sadów doświadczalnych, zespołowej produkcji materiałów budowlanych, zbieraniu funduszy na elektryfikację wsi, budowie świetlic i organizowaniu szkolenia rolniczego³².

Po październiku 1956 r., obok kółek rolniczych, na terenie województwa olsztyńskiego powstały też specjalistyczne zrzeszenia branżowe. Do listopada 1957 r. powstały m.in.: Związek Hodowców Koni (w 12 kółkach powiatowych zrzeszał ok. 1,2 tys. rolników), Związek Hodowców Bydła (w 31 kołach zrzeszał 354 członków), Związek Hodowców Zwierząt Futerkowych (20 kółek, 450 hodowców), Związek Pszczelarzy (18 kół powiatowych, 600 członków), Związek Hodowców Drobiu (12 kół powiatowych, 263 członków)³³.

Na przełomie lat 1956 i 1957 nastąpiło także ożywienie ruchu spółdzielczego na wsi. Do jesieni 1957 r. powstało 40 spółdzielni mleczarskich zrzeszających ponad 10 tys. członków. Spółdzielnie te przejmowały lokalne zakłady mleczarskie. Według wyliczeń z końca 1957 r. wartość środków trwałych, które przekazano tym spółdziel-

³¹ Obliczenia własne na podstawie: *ibidem*, k. 140–141.

³² APO, KW PZPR, 1141/3008, Wyniki przemian w polityce rolnej w okresie od VIII do X Plenum KC PZPR, k. 247.

³³ *Ibidem*, k. 248.

niom, przekroczyła 62 mln zł. Rozwinął się również ruch spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej. W miejsce Gminnych Kas Spółdzielczych, które do 1956 r. pełniły *de facto* rolę delegatur Narodowego Banku Polskiego, powstawały Kasy Spółdzielcze, które stały się rzeczywistymi ośrodkami spółdzielczości kredytowo-oszczędnościowej. Do sierpnia 1957 r. utworzono na terenie województwa 44 kasy spółdzielcze, które zrzeszały 30 tys. członków. Ich fundusz udziałowy wynosił wówczas 1,3 mln zł. Łączna suma środków własnych Kas Spółdzielczych wynosiła zaś 2,5 mln zł³⁴.

Zmiany wprowadzone po październikowym Plenum KC PZPR były dla chłopów korzystne, choć niewystarczające (utworzenie Funduszu Rozwoju Rolnictwa, częściowe zniesienie ograniczeń w obrocie ziemią, ograniczenie dostaw obowiązkowych i obniżenie obciążeń fiskalnych, podniesienie cen skupu płodów rolnych, zwiększenie produkcji przemysłowej na potrzeby rolnictwa). Chłopi oczekiwali przede wszystkim całkowitego zniesienia obowiązkowych dostaw, z czym władze komunistyczne zwlekały aż do 1972 r.³⁵ Poza tym krytyka kolektywizacji, wygłoszona przez Gomułkę podczas wspomnianego Plenum, została odebrana przez chłopów – wbrew intencjom autora – jako krytyka kolektywizacji jako takiej. Tymczasem Gomułka krytykował jedynie jej formę³⁶. Odstąpienie od programu kolektywizacji realizowanej metodami administracyjnymi wynikało z pobudek politycznych, a nie doktrynalnych³⁷. Już w połowie 1957 r. Gomułka w liście skierowanym do chłopów wezwał do czynnego popierania idei uspołdzielczenia wsi³⁸. Ekipa Gomułki, zachęcając do tworzenia kółek rolniczych w celu wspólnego użytkowania maszyn, tworząc preferencje dla rozwoju spółdzielni produkcyjnych, inicjując ponownie proces przejmowania ziemi przez PGR, tworząc przepisy pozwalające na przejmowanie nieruchomości chłopskich za zaległości lub w zamian za rentę, dowodziła, że zmierzała do socjalizacji rolnictwa według własnych koncepcji. Władze zdawały sobie jednak sprawę, że do administracyjnych metod kolektywizacji powrót już nie był możliwy, stąd cel próbowano osiągnąć stosując łagodniejsze metody³⁹.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Zob. ustawa z 26 X 1971 r. o zniesieniu obowiązkowych dostaw zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych, Dz.U. 1971, nr 27, poz. 253.

³⁶ G. Miernik, *Opór chłopów wobec kolektywizacji w województwie kieleckim 1948–1956*, Kielce 1999, s. 373. Zob. także: idem, *Przeobrażenia polityczne, gospodarcze i społeczne na wsi w województwie kieleckim w 1956 roku*, [w:] *Więś polska wobec wydarzeń 1956 roku*, red. G. Miernik, Kielce 1998, s. 123; K. Robakowski, *Chłopi polscy wobec kryzysu w spółdzielczości produkcyjnej w 1956 r.*, „Państwo i Kultura Polityczna. Zeszyty Politologiczne” 1988, vol. 2, s. 149.

³⁷ M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948–1956*, Białystok 2010, s. 433; K. Robakowski, *Stanowisko chłopów polskich wobec programu forsownej kolektywizacji wsi i jego konsekwencje w 1956 roku*, [w:] *Więś polska...*, s. 32.

³⁸ M. Bałtowski, *Gospodarka socjalistyczna w Polsce. Geneza, rozwój, upadek*, Warszawa 2009, s. 201; M. Machalek, *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956*, Szczecin 2012, s. 381.

³⁹ S. Stęпка, *Chłopi w polityce Władysława Gomułki 1956–1970*, [w:] *Represje wobec wsi...*, s. 101–116; idem, *Gomułkowska koncepcja kolektywizacji rolnictwa (1956–1970)*, „Studia Historyczne” 1996, z. 2, s. 235–245.

Konieczność zastosowania łagodniejszych metod w kolektywizowaniu wsi świetnie rozumieli lokalni działacze partyjni na Warmii i Mazurach. W projekcie działań PZPR w województwie olsztyńskim w odniesieniu do rolnictwa przygotowanym przez Komisję Rolną przy Egzekutywie KW PZPR w grudniu 1956 r. zanotowano: „KW PZPR w Olsztynie stoi w dalszym ciągu na stanowisku, że najsłuszniejszą drogą do socjalizmu naszej wsi jest droga stopniowego, w pełni dobrowolnego przechodzenia z gospodarki indywidualnej poprzez różne formy zespołowego działania, do spółdzielczości produkcyjnej”⁴⁰. Długofalowy kierunek przemian w rolnictwie indywidualnym był więc jasny.

Stopniowa „odwilż” systemu po śmierci Stalina, wywołująca zmiany w polityce rolnej władz, objęła również państwowy sektor rolnictwa. Dążenia do reformy administracji w gospodarstwach państwowych, upraszczającej system zarządzania, pojawiły się w końcu 1955 r., a pierwsze zmiany wprowadzono na początku 1956 r. W ich wyniku zlikwidowano 7 centralnych zarządów terytorialnych PGR (w tym Zarząd Centralny PGR Olsztyn z siedzibą w Warszawie), a w ich miejsce utworzono 16 wojewódzkich zarządów PGR (poza województwem krakowskim). Zmniejszono także liczbę zjednoczeń PGR z 45 do 30, a następnie je zlikwidowano. W efekcie tych zmian nastąpiło odejście od pięciostopniowej struktury systemu zarządzania na rzecz czterostopniowej (departamenty Ministerstwa PGR – wojewódzki zarząd PGR – zespoły – gospodarstwa)⁴¹.

Dalsze przekształcenia organizacyjne w gospodarstwach administrowanych przez państwo nastąpiły jesienią 1956 r., po zmianach w polityce rolnej wywołanych październikowym Plenum KC PZPR. W ich wyniku zlikwidowano w listopadzie 1956 r. Ministerstwo PGR⁴², tworząc jednocześnie w Ministerstwie Rolnictwa Dyrekcję Generalną PGR (przekształconą następnie w Inspektorat Generalny PGR), sprawującą funkcje nadzorcze nad gospodarstwami PGR⁴³.

Przekształcenia organizacyjne w PGR doprowadziły do zmian w dotychczasowym funkcjonowaniu gospodarstw państwowych na Warmii i Mazurach. Ograniczenie centralizacji zarządzania w majątkach państwowych prowadziło do większej ich samodzielności. Do jesieni 1957 r. w województwie olsztyńskim na własny rozrachunek gospodarczy przeszło 279 gospodarstw PGR (spośród 830, które wówczas istniały), 65 brygad remontowo-budowlanych, 37 warsztatów mechanicznych, 17 zakładów remontowo-

⁴⁰ APO, KW PZPR, 1141/2972, Program działania dla organizacji partyjnej woj. olsztyńskiego na odcinku rolnictwa wysunięty przez Komisję Rolną przy Egzekutywie KW PZPR (projekt), [grudzień 1956 r.], k. 14.

⁴¹ W. Dzun, *Państwowe gospodarstwa rolne w rolnictwie polskim w latach 1944–1990*, Warszawa 1991, s. 11. Zob. także R. Cholewa, T. Ostrowski, *Państwowe przedsiębiorstwa gospodarki rolnej*, Warszawa 1976, s. 23.

⁴² Ustawa z 13 XI 1956 r. o zmianie organizacji naczelnych organów administracji publicznej w zakresie rolnictwa, Dz.U. 1956, nr 54, poz. 242.

⁴³ Zob. „Biuletyn Ministerstwa Państwowych Gospodarstw Rolnych” 1956, nr 14(146), poz. 105.

-budowlanych i dwie gorzelnie⁴⁴. Pozostałe gospodarstwa PGR od 1 lipca 1957 r. działały na zasadach ograniczonego rozrachunku gospodarczego. Od tego dnia wprowadzono także zasadę oddolnego planowania, uproszczono system płac oraz dotychczasowe zasady finansowania i księgowości w gospodarstwach, zmieniono obrachunkowy rok kalendarzowy na rok gospodarczy⁴⁵. Nastąpiły także ruchy kadrowe. Przesunięto pracowników inżynieryjno-technicznych z biur w zjednoczeniach i zespołach PGR bezpośrednio do nadzorowania produkcji. Liczba tych pracowników zatrudnionych w biurach poszczególnych jednostek PGR w województwie olsztyńskim zmniejszyła się z 2020 osób w 1956 r. do 1408 w 1957 r.⁴⁶ Jak się okazało, zmiany te dość szybko zaczęły przynosić pozytywne skutki w funkcjonowaniu państwowych gospodarstw. W informacji dotyczącej stanu rolnictwa na Warmii i Mazurach przygotowanej przez Wydział Rolny KW PZPR w Olsztynie w październiku 1957 r. zanotowano: „Jest obecnie większe zainteresowanie kierownictwa gospodarstw i załóg [PGR] inwentarzem żywym i martwym. Maszyny mniej ulegają awariom, a wśród inwentarza jest mniej padnięć”⁴⁷.

Reformy w majątkach państwowych wprowadzane na przełomie 1956 r. i 1957 r. kontynuowano w kolejnych latach. W 1958 r. doszło do bardziej gruntownych zmian na szczeblu najniższym w strukturze PGR. Rozwiązano wówczas zespoły PGR, a wszystkie gospodarstwa przekształcono w samodzielne przedsiębiorstwa na pełnym rozrachunku gospodarczym. Wprowadzono także szczebel pośredni między Wojewódzkim Zarządem PGR a gospodarstwami, którymi były inspektoraty powiatowe PGR. Jednocześnie z dniem 1 lipca 1958 r. Wojewódzki Zarząd PGR podporządkowano Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, w celu powiązania jego działalności z planami regionalnymi⁴⁸. Dodajmy, że w lipcu 1959 r. w całym kraju wojewódzkie zarządy PGR zostały przekształcone w wojewódzkie zjednoczenia PGR⁴⁹.

⁴⁴ APO, KW PZPR, 1141/3008, Wyniki przemian w polityce rolnej w okresie od VIII do X Plenum KC PZPR, k. 250.

⁴⁵ APO, KW PZPR, 1141/2962, Projekt zmian organizacyjnych w Państwowych Gospodarstwach Rolnych, [listopad 1957], k. 22.

⁴⁶ APO, KW PZPR, 1141/3008, Wyniki przemian w polityce rolnej w okresie od VIII do X Plenum KC PZPR, k. 250.

⁴⁷ APO, KW PZPR, 1141/3079, Informacja Wydziału Rolnego KW PZPR w Olsztynie, październik 1957 r., k. 139.

⁴⁸ Uchwała nr 232 Rady Ministrów z 24 VI 1958 r. w sprawie przekazania radom narodowym państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej podporządkowanych wojewódzkim zarządom państwowych gospodarstw rolnych i rejonowym zarządom rybactwa, „Monitor Polski” (dalej: M.P.) 1958, nr 55, poz. 318; B. Wilamowski, J. Mucha, *Organizacja zarządzania oraz rozwój sił wytwórczych w gospodarstwach państwowych województwa olsztyńskiego w latach 1945–1961*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1962, nr 1, s. 236.

⁴⁹ Uchwała nr 350/59 Rady Ministrów z 29 VII 1959 r. w sprawie zniesienia Wojewódzkich Zarządów Państwowych Gospodarstw Rolnych i przekazania wojewódzkim radom narodowym przedsiębiorstw podległych tym zarządom oraz utworzenia Wojewódzkich Zjednoczeń Państwowych Gospodarstw Rolnych, M.P. 1959, nr 75, poz. 398.

Na koniec warto wspomnieć, że od połowy lat sześćdziesiątych stałą tendencją w PGR-ach było dążenie do łączenia drobnych przedsiębiorstw i tworzenia większych jednostek gospodarczych. W efekcie w szybkim tempie powstawały gospodarstwa wielozakładowe, których powierzchnie rosły, tworząc swoiste państwowe latyfundia. Część z nich z czasem przekształcała się w tzw. kombinaty rolne. Łączenie gospodarstw w pojedyncze przedsiębiorstwa często odbywało się bez dokonania dokładnych analiz ekonomicznych dotyczących racjonalności włączania różnych jednostek w jeden organizm gospodarczy. Nierzadko komasacja różnych podmiotów w ramach jednego zakładu odbywała się bez względu na ich położenie i możliwości tworzenia więzi gospodarczych, w szczególności wzajemnej kooperacji⁵⁰. Działania te nie mogły wpłynąć na podniesienie rentowności PGR-ów. Jednak o takim kierunku przemian decydowały czynniki ideologiczne i doktrynalne.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zmiany dokonane w polityce rolnej po 1956 r. częściowo poprawiły stan polskiego rolnictwa, w tym także rolnictwa na Warmii i Mazurach. Nie zlikwidowano jednak wszystkich ograniczeń rozwojowych, nie wprowadzono pełnej swobody gospodarczej w gospodarstwach indywidualnych, nie odrzucono też doktrynalnego celu, jakim było „uspołecznienie” rolnictwa, a także nie rozwiązano problemów ekonomicznych gospodarstw administrowanych przez państwo, wśród których nadal duża część okazała się deficytowa. Jednak mimo tych ograniczeń i trudności, nowa polityka rolna była zdecydowanie korzystniejsza od realizowanej w Polsce w okresie stalinowskim. W perspektywie długofalowej przyczyniła się do wzrostu produkcji rolnej, zwiększenia dochodowości chłopskich gospodarstw, a tym samym podniesienia stopy życiowej mieszkańców wsi oraz podjęcia na szerszą skalę inwestycji w gospodarstwach chłopskich.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Krajowa Rada Spółdzielczości Produkcyjnej

Urząd Rady Ministrów, Kancelaria Tajna

Archiwum Państwowe w Olsztynie

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Olsztynie

⁵⁰ W. Dzun, op. cit., s. 26.

Źródła drukowane

- II Zjazd PZPR. Sprawozdanie Komitetu Centralnego PZPR*, Warszawa 1954.
- IX Plenum Komitetu Centralnego PZPR*, Warszawa 1953.
- Rok 1956 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł*, wydał B. Łukaszewicz, Olsztyn 1998.
- Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł*, zebrał i opracował R. Gross, Olsztyn 2017.
- Uchwały Komitetu Centralnego PZPR od II do III Zjazdu*, Warszawa 1959.
- Wytyczne KC PZPR i NK ZSL w sprawie polityki rolnej*, „Gazeta Białostocka” 1957, nr 7 z 9 I.

Wydawnictwa ciągłe

- „Biuletyn Ministerstwa Państwowych Gospodarstw Rolnych” 1956.
- „Dziennik Ustaw” 1956, 1971.
- „Monitor Polski” 1958, 1959.

Prasa

- „Gazeta Białostocka” 1957.
- „Głos Olsztyński” 1956.
- „Trybuna Ludu” 1956.

Opracowania

- Bałtowski M., *Gospodarka socjalistyczna w Polsce. Geneza, rozwój, upadek*, Warszawa 2009.
- Cholewa R., Ostrowski T., *Państwowe przedsiębiorstwa gospodarki rolnej*, Warszawa 1976.
- Dzun W., *Państwowe gospodarstwa rolne w rolnictwie polskim w latach 1944–1990*, Warszawa 1991.
- Gajewski J., *Polityka rolna w okresie gospodarki nakazowo-rozdziałowej*, [w:] *Polska polityka rolna 1944–1994. Wybrane zagadnienia*, red. B. Kozuch, Białystok 1994.
- Gross R., *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI.
- Gross R., *Opuszczanie i porzucanie gospodarstw rolnych na Warmii i Mazurach w okresie kolektywizacji wsi (1948–1956)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2018, nr 3.
- Gross R., *Problem uwłaszczenia gospodarstw osadniczych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, [w:] *Więś na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?*, red. J. Kluba, A. Paprot-Wielopolska, M. Szajda, P. Zubowski, Wrocław 2020.
- Gross R., *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2019.
- Gross R., *Spółeczna klasyfikacja gruntów na Warmii i Mazurach w 1949 roku i jej skutki*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2015, nr 1.
- Jarecka-Kimłowska S., *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynek do genezy polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa 1978.
- Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998.

- Jastrząb M., *Manewr gospodarczy? Korekta polityki ekonomicznej na IX Plenum Komitetu Centralnego PZPR w 1953 r.*, „Przegląd Historyczny” 2003, nr 94/1.
- Jeziernski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999.
- Kaliński J., *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*, Warszawa 1987.
- Machalek M., *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956*, Szczecin 2012.
- Markiewicz M., *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948–1956*, Białystok 2010.
- Miernik G., *Dekolektywizacja wsi w Polsce w latach 1956–1957*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1956–1989). Materiały z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w latach 1956–1989”*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004.
- Miernik G., *Opór chłopów wobec kolektywizacji w województwie kieleckim 1948–1956*, Kielce 1999.
- Miernik G., *Przeobrażenia polityczne, gospodarcze i społeczne na wsi w województwie kieleckim w 1956 roku*, [w:] *Wieś polska wobec wydarzeń 1956 roku*, red. G. Miernik, Kielce 1998.
- Pacewicz S., *Społeczno-polityczne aspekty rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych na przykładzie Polski północno-wschodniej*, Warszawa 1978.
- Robakowski K., *Chłopi polscy wobec kryzysu w spółdzielczości produkcyjnej w 1956 r.*, „Państwo i Kultura Polityczna. Zeszyty Politologiczne” 1988, vol. 2.
- Robakowski K., *Stanowisko chłopów polskich wobec programu forsownej kolektywizacji wsi i jego konsekwencje w 1956 roku*, [w:] *Wieś polska wobec wydarzeń 1956 roku*, red. G. Miernik, Kielce 1998.
- Skrzypek A., *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002.
- Ślabek H., *O społecznej historii Polski 1945–1989*, Warszawa 2015.
- Stępa S., *Chłopi w polityce Władysława Gomułki 1956–1970*, w: *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1956–1989). Materiały z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w latach 1956–1989”*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004.
- Stępa S., *Gomułkowska koncepcja kolektywizacji rolnictwa (1956–1970)*, „Studia Historyczne” 1996, z. 2.
- Wilamowski B., Mucha J., *Organizacja zarządzania oraz rozwój sił wytwórczych w gospodarstwach państwowych województwa olsztyńskiego w latach 1945–1961*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1962, nr 1.
- Woś A., *Rolnictwo polskie 1945–2000. Porównawcza analiza systemowa*, Warszawa 2000.

The influence of the Polish October Revolution of 1956 on agricultural policy in the Region of Warmia and Mazury

Summary: The reforms initiated by the Plenary Session of the Central Committee of the Polish United Workers' Party in October 1956 led to profound changes in Polish agricultural policy. The reforms affect-

ed three sectors of agricultural production: private, cooperative, and State-owned. The fees and charges levied on private farmers were reduced, and new regulations promoting the growth of the private agricultural sector were introduced. Peasants who did not join collective farms were no longer prosecuted, and the forceful establishment of agricultural cooperatives was abandoned. These reforms put an end to agricultural collectivization and resulted in massive dissolution of collective farms. Agricultural reforms decentralized management and empowered individual farmers who occupied the lowest level in the hierarchy of State Agricultural Farms. However, over time, small State-owned farms were merged into less efficient agricultural holdings.

Keywords: collectivization and decollectivization of agriculture, Warmia and Mazury, agriculture, peasants